

100. VÝROČIE NARODENIE GYÖRGYA LUKÁCSA

13. apríla uplynulo 100 rokov od narodenia jedného z najznámejších marxistických mysliteľov 20. stor. Györgya Lukácsa. Lukáčsovo životné dielo je svojim rozsahom i tematickým zameraním značne široké: siaha od dejinno-literárnych, estetických a etických úvah k syntetizujúcim filozofickým prácam, pričom, od určitého obdobia v jeho živote, je činnosť teoretika nerozlučne spätá so snahou o interpretáciu spoločenských procesov z aspektu vedeckej ideológie. Okrem toho je špecifickým znakom jeho diela aj premena pôvodnej idealistickej orientácie na marxistickú a neustály zápas o správne pochopenie základných princípov marxisticko-leninskej filozofie. Nie je preto náhodné, že Lukáčsova „cesta k Marxovi“ je plná zákrut, hľadania, že mnohokrát opúšťa už vyšľapané chodníky a nastupuje na nové, doteraz neprebádané; čoho výsledkom sú aj omyly, ale i mnoho produktívnych a podnetných myšlienok. Pravda, že na niektoré jeho myšlienky sa odvolávajú aj pre marxizmus nepriateľské filozofické smery, ale je zároveň pravdou aj to, že Lukács sa od týchto tendencií dištancoval. Pre Lukácsa bolo vôbec charakteristické, že mnoho z toho, čo niekedy napísal, alebo vyslovil, neskôr odvolal a podrobil kritickej analýze. Tieto jeho často prekvapujúce metamorfózy nie sú v súlade so zakorenenými predstavami o filozofovi ako takom, ktorý má byť verný svojim myšlienkám a má vytvoriť neprotirečivú jednotu myslenia a bytia vo svojom živote. Ak však prijmeme Lukáčsovo tvrdenie, podľa ktorého skutočnou otázkou sebakritiky nie je určenie toho, čo bolo treba v danom okamihu urobiť namiesto chybného činu, ale hľadanie koreňov chyby, lebo len z neho vyplývajú poučenia pre budúce konanie, tak musíme uznať, že akceptovaním kvalitatívnych zmien vo vývoji myslenia toho ktorého filozofa treba upustiť aj od niektorých morálnych kritérií posúdenia teoretického činu. Popri obsahovej analýze diela nás Lukáčsova životná cesta upozorňuje aj na toto.

Retrospektívny pohľad na Lukáčsovu tvorbu nám ukazuje práve to, ako sa koincidentálne orientujú mysliteľ a jeho dielo na určité alternatívy spoločenského vývoja, t. j. ako sa z Lukácsa-idealistu stáva filozof, ktorý zo začiatku uznáva jedinú možnosť realizácie svojich etických princípov prostredníctvom proletárskej revolúcie a neskôr, kriticky prekonáva predchádzajúci spôsob uvažovania o svete. Účtovanie s minulosťou ako produkt teoretickej dôslednosti, ktorá sa opiera o neustálu konfrontáciu ideí s objektívnou skutočnosťou, je aj potom stálym sprievodným znakom Lukáčsovoho vývoja. Z neho vyplýva napr. rovnako napísanie diela *Dejiny a triedne vedomie*, ako aj jeho neskoršie sebakritické odmietnutie pod vplyvom Leninovej kritiky a prečítania dovtedy neznámych Marxových textov. Lukáčsove metamorfózy však neznamenajú púhe negácie predchádzajúcich názorov, ale neustálu sebakritiku, čoho dôkazom je aj to, že mnohé svoje iniciatívy neustále prepracoval a objasňoval z nových aspektov. Napokon, aj jeho posmrtné vydaná *Ontológia* je nielen pokusom o teoretické zvládnutie najaktuálnejších problémov marxizmu, ale aj syntézou základných myšlienok, precizovaných počas celého jeho marxistického vývoja.

Ako je známe, Lukács v prvej etape svojej teoretickej práce ešte nie je

marxistom. Zaoberajúc sa otázkami literárnymi a všeobecne estetickými, obrátil svoju pozornosť na dejinofilozofické koncepcie, ktoré by mu mohli pomôcť pri zvládnutí množstva empirického materiálu. Zoznamuje sa s prácami Diltheya, Simmela, Windelbanda, Rickerta, Laska, Husserla aj Marxa; ale ako sám píše, vtedy ešte vnímal Marxa cez prizmu Simmelovej teórie. Najväčšími naňho zapôsobili v tomto období názory Maxa Webera, s ktorým ho spájalo aj blízke priateľstvo. Znalosť súčasnej filozofie dopĺňovali štúdiá Kantových, Fichteových a Hegelových názorov v Berlíne r. 1909—1911. Známe Lukácsove diela tohto obdobia (napr. *Metafyzika tragédie, K sociológii modernej drámy, Teória románu, Duch a formy* atď.), spájajú, ako to zdôraznil neskôr sám autor, ľavo orientovanú etiku s tradičným ontologickým výkladom skutočnosti. Kritickosť týchto diel je ešte utopická: spočíva na nádeji, že z rozpadu kapitalizmu (ktorý je stotožňovaný s neživými a životu nepriateľskými ekonomicko-sociálnymi kategóriami) môže automaticky vzniknúť prirodzený ľudský dôstojný život.

Tu sme pri koreňoch náhleho Lukácsovo prerodu na marxistu, pretože kým napr. *Teóriu románu* písal r. 1914—1915, roku 1918 už vstúpil do komunistickej strany. Na jednej strane ho viedli k marxizmu (k revolučnej činnosti) etické motívy (romantický antikapitalizmus, snaha o zrušenie disharmonickej duality), na druhej strane ho nútilo štúdium politickej ekonomie, histórie a dejín robotníckeho hnutia k neustálej revízii filozofických základov vlastného svetonázoru.

Romantizmus a mesianizmus bol u Lukácsa počas jeho praktickej činnosti v období Republiky rád silne limitovaný reálnymi možnosťami diktatúry proletariátu, avšak po víťazstve kontrarevolúcie v Maďarsku a počas viedenskej emigrácie sa uňho znova objavuje mesianistické chápanie nielen v podobe starých ilúzií, ale, a najmä, v znamení boja proti teoretikom druhej internacionály. Produktom tohto obdobia je súbor článkov vydaných roku 1922 pod názvom *Dejiny a triedne vedomie*. Toto dielo vyvolalo živý ohlas v tábore marxistov i nemarxistov (napr. podľa L. Goldmana je Heideggerovo *Sein und Zeit* polemickou replikou na Lukácsovo chápanie odcudzenia). Lukács sa neskôr dištancoval od niektorých svojich názorov obsiahnutých v tejto knihe a v článku *Môja cesta k Marxovi* označil negatíva svojej vtedajšej koncepcie: príroda je pochopená ako spoločenská kategória, t. j. objektivita prírody a sprostredkovania medzi prírodou a spoločnosťou sa stráca; z toho vyplýva zúženie obsahu kategórie praxe; vedomie proletariátu v podobe „imputovaného“ triedneho vedomia je odlúčené od jeho bezprostredných empirických foriem, a tak premena vedomia na revolučnú prax sa objavuje ako číry zázrak; kategória totality sa stavia do protikladu k prvotnosti ekonomického momentu; správna akcentácia odcudzenia ako centrálnej otázky revolučnej kritiky kapitalizmu je poznačená hegelovským chápaním odcudzenia a stotožnením odcudzenia so spredmetnením; a napokon: problematická interpretácia kategórie odrazu. Na druhej strane treba podčiarknuť to, že toto Lukácsovo dielo je pozoruhodným pokusom o prekonanie mechanistického chápania marxizmu, že v otázke „ortodoxie“ kladie dôraz na Marxovu metódu, že, na rozdiel od neskorších prívržencov tohto diela, neodtrháva od seba „mladého“ a „zrelého“ Marxa a že vyzdvihol také momenty z Marxovej tvorby, ktoré vtedy neboli všeobecným majetkom marxistického myslenia (napr. problém odcudzenia, kategória totality). Môžno povedať, že to bol „pokos o uvoľnenie nevyhnutností sveta pre

ozajstné konanie“, ale pri tomto pokuse sa abstrahovalo od niektorých nevyhnutných väzieb.

Neskoršia berlínska a moskovská emigrácia (do r. 1945) orientovali Lukácsa iným smerom. Do popredia sa uňho dostávajú otázky estetické a literárno-kritické a veľkú pozornosť venoval tiež teoretickému rozpracovaniu príčin vzniku a existencie fašizmu. V podstate do tohto obdobia tvorby možno zaradiť aj dielo *Die Zerstörung der Vernunft* (1954), v ktorom sa analyzuje vývoj iracionalistickej filozofie od Schellinga po Chamberlaina a ktorá stavia na téze, že iracionalizmus je medzinárodným javom obdobia imperializmu.

Výsledkom desaťročie trvajúcej práce bolo vydanie estetickej syntézy *Die Eigenart des Aestetischen* r. 1963. Toto Lukáčsovo dielo obsahuje filozofickú fundáciu estetiky a poskytuje odpoveď na otázku, aké miesto zaujíma estetická činnosť v totalite ľudských činností. *Zvláštnosť estetického* ukazuje tú „špirálu“, ktorú opisuje pohyb umenia od každodennosti k ľudskej existencii vyššieho rádu. V analýzach sa určuje pôvod, podstata a funkcie umenia. Podľa Lukáčsovej argumentácie umenie odzrkadľuje skutočnosť tak, že pri tom utvára vlastný svet; funkcia umenia zasa spočíva v rozšírení horizontu prijímateľa umeleckého artefaktu k horizontom ľudstva a v poskytovaní zážitku rodovosti partikulárnemu individuu. Umenie podľa toho nielen zobrazuje skutočnosť, ale — a najmä — robí človeka dokonalejším a svojou duchovnou elevačnou silou napomáha uskutočneniu slobody.

Zvláštnosť estetického ale neposkytovala len rozpracovanie najvšeobecnejších filozofických problémov estetiky, ale aj nové iniciatívy v samej filozofii a odkrytie ďalších imanentných súvislostí medzi filozofiou, estetikou a etikou. Na základe toho sa Lukács pustil do realizácie svojho dávno vytýčeného plánu: do napísania etiky spočívajúcej na filozofických základoch. Čoskoro ale zistil, že bez predbežného vyjasnenia si fundamentálnych súvislostí dialektiky spoločenského vývoja nie je možné pokračovať v začatej práci. Preto začal písať ku svojej etike ontologický úvod, ktorý sa rozrástol na novú knihu, vydanú až po Lukáčsovej smrti *O ontológii spoločenského bytia*. Lukáčsova *Ontológia* si predsavzala rekonštruovať Marxove ontologické princípy, revidovať teoretické omyly diela *Dejiny a triedne vedomie* a reflektovať základné problémy doby. Takúto úlohu, samozrejme, nemôže splniť jeden mysliteľ; nepodarilo sa to ani Lukáčsovi z rôznych objektívnych i subjektívnych príčin, hoci jeho dejinnofilozofické analýzy i systematický pohľad na „spoločensko-ontologickú“ problematiku môže byť ešte v mnohom inšpirujúci.

Ontológia fakticky aj logicky uzatvára Lukáčsov mysliteľský vývoj: je jeho posledným dielom a zároveň, hoci svoju *Etiku* nenapísal, k ľavo orientovanej etike svojej mladosti teraz pripojil novú ontológiu. Tým vlastne objektivizoval skrytý základ všetkých svojich teoretických úvah: vidieť konkrétne súvislosti v totalite celku. O Leninovi napísal, že stál nad svojimi súčasníkmi preto, lebo mal nad nimi teoretickú prevahu v posudzovaní celkového procesu vývoja. Možno povedať, že aj Lukáčsove iniciatívy vyvolávali veľké spory preto, lebo, vzťahujúc svoje analýzy na všeobecný korelát doby a dobového myslenia, ukazovali problémy vo vyhranenej podobe. No a keďže skutočná filozofia má byť v určitom zmysle svedomím doby, takýchto protirečení sa zbaviť nemôže.

Ondrej Mészáros